

‘नाटकाचे नायक व पापभीरुत्व’ या लेखात श्री. गो. ग. भागवत यांनी ‘शाकुंतल’, ‘मृच्छकटिक’, ‘मुद्राराक्षस’, ‘मतिविकार’ इ. नाटकातील उदाहरणे घेऊन नायकाचे पापभीरुत्व कोठे दिसते ते सांगितले आहे. ‘शाकुंतल’ च्या पाचव्या अंकात कालिदासाने गर्भवती शकुंतला समोर आल्यावर आपण तिला ओळखले नसताही ओळख दिली तर लोक काय म्हणतील असा विचार दुष्यंताच्या मनात आल्याचे दाखविले आहे. हेच श्री. भागवत यांच्या मते पापभीरुत्व. पहिल्या राण्या असतानाही जेव्हा दुष्यंत शकुंतलेच्या प्रेमात पडतो तेव्हा आपल्या राण्यांना ही गोष्ट कळू नये असेच त्याला वाटत असते याचा उल्लेख लेखात केला आहे. त्या काळात राजाचे बहुपत्नीकत्व ही समाजमान्य गोष्ट होती तरीही संस्कृत नाटकातील धीरोदात्त नायकाला मनलज्जा वाटणे ही गोष्ट स्पृहणीय आहे असे लेखकांना सुचवायचे आहे. ‘ङ्गरंगभूमीङ्ग’ कालखंडात आणि पुढेही मनोरंजनाबरोबर नीतिशिक्षण, लोकशिक्षण हे वाङ्मयाचे ध्येय असावे हा विचार प्रबळ होता. तोच सूर या लेखात अप्रत्यक्षपणे उमटला आहे. नाटकातील असे प्रसंग किंवा संवाद हे अभिमानास्पद आहेत असे लेखकाने सूचित केले आहे.

गो. ग. भागवत यांच्या या तिन्ही लेखांवरून त्याकाळी कालिदासाचा विचार छोट्या, मोठ्या अशा विविध दृष्टिकोनातून कसा मांडला जात होता ते लक्षात येते. सर्वांगपरिपूर्ण रसग्रहण किंवा तात्त्विक विवेचन यापैकी काहीही इथे नाही. कालिदासाच्या नाट्यसृष्टीच्या सूक्ष्म अवलोकनाचे काही पैलू मात्र इथे दिसतात. समग्र अभ्यासाला ते खाद्य पुरवितात. एवढे श्रेय या लेखांचे आहे.